

راه کارهای مبارزه قرآن با دشمنان با محوریت سوره حشر

فرشته توکلی^۱

چکیده

مبارزه و جهاد با دشمنان از فرائض واجب و مهمی است که پایداری دین اسلام به آن وابسته است. انسان همواره در زندگی بر سر دو راهی حق و باطل است و باید انتخاب کند که به سپاه حق بپیوندد یا به سپاه باطل. دین اسلام، دین هدایت همواره مؤمنین را به حق گرایی و دفاع در برابر ستمگران و منافقان دعوت فرموده است و در آیات قرآنی از جمله سوره حشر به برخی از راه کارهای مبارزه با دشمنان اشاره فرموده است. این مقاله با هدف بیان راه کارهای مبارزه قرآن با دشمنان اسلام و روحیه دادن به مجاهدان و تقویت روحیه‌ی حق پذیری صورت گرفته است. مقاله حاضر با روش کنابخانه‌ای و پردازش اطلاعات، گردآوری و به صورت توصیفی – تحلیلی بیان شده است و به این نتیجه دست یافته شده که با استفاده از آیات قرآن می‌توان به ویژگی‌های دشمن پی برد و با استمداد از امدادهای غیبی خداوند، تقوا، ایمان و بصیرت به پیروزی نائل شد.

واژگان کلیدی: قرآن، راه کار، مبارزه، دشمن، حشر.

مقدمه

قرآن، کتاب وحیانی و دربردارنده‌ی برنامه هدایت بشر است. با تدبّر در آیات قرآن کریم این مسئله روشن می‌گردد که خداوند متعال همواره انسان‌ها را به مقابله با ظلم و استکبار دعوت می‌فرماید و به مؤمنین وعده پیروزی می‌دهد. در طول تاریخ اسلام، عاملی که ملت‌های مسلمانان را در میان ملت‌های دیگر سر بلند کرده است و به رشد و تعالی رسانده، مجاهدت و جان فشانی در راه اسلام می‌باشد. همچنین در بسیاری از آیات قرآن کریم، ملت‌های ظالم شکست‌پذیر و سست بنیان معرفی گردیده و سازش با آن‌ها را سرزنش و محکوم می‌نماید و به مبارزه و مقاومت در برابر دشمنان اسلام تأکید فراوان دارد. از جمله؛ در سوره

^۱. طلبه سطح دو، حضرت معصومه (سلام الله علیها)، ۹۷۱۲۲۰۷۸۱۴.

مبارکه حشر، که مسلمانان با امداد الهی و بدون مبارزه مسلحانه توانستند بر قوم پیمان شکن و منافق یهود بنی نضیر پیروز گردند، که در این سوره یکی از راهکارهای مبارزه با دشمنان، القای ترس و وحشت از سوی خداوند بر دل یهودیان است. اما امروزه با گسترش بهانه‌هایی مانند؛ شکست ناپذیری دشمن و هزینه‌های جنگ مسلحانه، باعث گسترش ترس و ناامیدی و کمرنگ شدن روحیه‌ی جهادی در جامعه شده است.

بنابراین، با تدبیر و بهره‌گیری از آیات قرآن کریم با افزایش تقوا، بصیرت، ایمان و تقویت روحیه‌ی شهادت طلبی و ایثار، می‌توان بر دشمن غلبه کرد و ظلم را ریشه کن نمود، و بنابر تعبیر مقام معظم رهبری: «از بین بردن ترس و ناامیدی از خود و دیگران، نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد جوانان می‌باشد»^۱

بنابراین این ضرورت ایجاد کرده است تا با روش کتابخانه‌ای و پردازش اطلاعات و با بیان توصیفی- تحلیلی به موضوع راهکارهای مبارزه قرآن با دشمنان با محوریت سوره حشر پرداخته شود.

در میان کتب پیشینیان، خصوصاً کتب تفسیری و شرح الحدیثی، مطالبی به صورت جزئی در رابطه با عنوان این پژوهش موجود است، در عصر حاضر نیز کتاب‌هایی پیرامون مبارزه با دشمنان تألیف یافته که برخی کلی و برخی دیگر جزئی است؛ از جمله :

جهاد در اسلام، نوشته‌ی نعمت الله صالحی نجف آبادی. جنگ و جهاد در قرآن، نوشته آیت الله محمد تقی مصباح یزدی. یاد خدا: راهبرد مقابله با شکل‌گیری و توسعه‌ی فسق و نفاق، نوشته‌ی علی صبحی طسوجی. بعد نظامی دفاع همه جانبه از دیدگاه قرآن کریم، نوشته سورنا کیانی اشاره کرد.

مقالاتی که در این زمینه نگاشته شده است از جمله:

۱- « شیوه‌های مبارزه با دشمنان از دیدگاه قرآن»، نویسنده جواد جمشیدی حسن آبادی، ۱۴۰۰، که به شیوه و روشی قرآنی در مقابله با دشمن داخلی و خارجی و تجهیز به سلاح روز و به مبحث مبارزه فرهنگی پرداخته شده است.

۲- « راه‌های مبارزه با دشمن از منظر قرآن کریم»، نویسنده علی‌اکبر مظاهری، سال انتشار ۱۳۹۵، که اقدام دشمن را معرفی کرده است و به شیوه‌های مبارزه دشمنان از دیدگاه قرآن کریم پرداخته است.

^۱. بیانات در عزاداری اربعین حسینی خطاب به جوانان و دانشجویان : ۱۴۰۰/۸/۵.

- ۳- « شناخت دشمن و راهبردهای مقابله با آنها با تکیه بر آیات قرآنی»، نویسنده حبیب الله صالحی، سال انتشار ۱۳۹۸، که پیرامون دشمن شناسی، روش‌های دشمن برای ضربه زدن به مسلمانان و تجهیز نظامی و آمادگی نظامی با دشمنان گردآوری شده است.
- ۴- « مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم»، نویسنده حمید مروجی طبسی، سال انتشار ۱۴۰۰، که به جهاد اکبر در ادبیات دینی و انواع جهاد، مبانی ویژه جهاد کبیر، مبارزه نظامی و غیر نظامی از منظر قرآن پرداخته شده و همچنین به شبهات در این پیرامون و دشمن شناسی در بعد فرهنگ پرداخته است.
- ۵- « شگردها و شیوه‌های مبارزه دشمنان با رهبران دینی از منظر قرآن کریم»، نویسنده عزت الله مولایی‌نیا، سال انتشار ۱۴۰۰، فصلنامه فرهنگی و اجتماعی قرآن که به شناخت دشمن و شیوه‌های مبارزه دشمنان با راهبران دینی پرداخته شده است.
- با بررسی در پیشینه‌ی فوق، در این مقاله سعی شده است به دشمن‌شناسی در سوره حشر و راه‌کارهای مبارزه نسبت به منافقان و همچنین به راه‌کارهای روحیه دادن به مجاهدان که مهم‌ترین آن بیان امدادهای غیبی خداوند است پرداخته شود. از این رو مقاله حاضر، درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش اصلی است که راه‌کارهای مبارزه قرآن با دشمنان با محوریت سوره حشر چیست؟ راه‌کارهای مبارزه نسبت به منافقان چیست؟ راه‌کارهای روحیه دادن به مجاهدان چیست؟ و چگونه روحیه حق‌پذیری را می‌توان تقویت کرد؟ پاسخ داده شود.

۱. مفهوم شناسی

در ابتدا لازم و ضروری است که به مفاهیم مبارزه و حشر پرداخته شود.

۲-۱. مبارزه

مبارزه به معنای کارزار کردن و جنگیدن است؛ همینطور تلاش برای رسیدن به هدفی به کار می‌رود.^۱ مبارزه، همان به معنای جهاد است. مبارزه، جنگ و ستیزه‌گری نیست؛ بلکه به معنای تلاش پر نیرو در مقابل یک مانع یا یک دشمن است. در جبهه جنگ، مانع انسان دشمن است و در جبهه‌های طبیعی، موانع طبیعی، مانع انسان می‌باشد؛ اگر انسان با این موانع درگیر شود و سعی در از بین بردن آن‌ها داشته باشد این به معنای مبارزه است. جهاد در قرآن و حدیث هم به همین معنا است. مبارزه، همه جا به معنای جنگ مسلحانه نیست، در برخی مواقع به معنای جنگ مسلحانه و در برخی مواقع به معنای جنگ غیر مسلحانه است.^۲

حضرت علی (علیه السلام) در این باره به امام حسن (علیه السلام) چنین سفارش می‌کنند: «لَا تَدْعُونَ إِلَى مُبَارَزَةٍ، وَإِنْ دُعِيتَ إِلَيْهَا فَأَجِبْ؛ فَإِنَّ الدَّاعِيَ إِلَيْهَا بَاغٍ، وَالْبَاغِيَ مَصْرُوعٌ؛ اِی فرزندم؛ در جنگ ابتدا مبارز مطلب، ولی اگر تو را برای مبارزه خواندند، اجابت کن؛ زیرا مبارزه، طلب ستمکار است و ستمکار شکست خورده است.»^۳

۲-۱. حشر

حشر به معنای حرکت دادن جمعیت و خارج ساختن آن‌ها از قرارگاهشان به سوی میدان جنگ و مانند آن است، و در سوره حشر؛ به معنای اجتماع و حرکت مسلمانان به سوی قلعه‌های یهود برای مبارزه، یا اجتماع یهود برای مبارزه با مسلمین است، و به علت اینکه اولین اجتماع در نوع خود بوده، در قرآن به عنوان اول الحشر نامیده شده است. این واژه؛ به معنای حشر در قیامت نمی‌باشد بلکه به هرگونه اجتماع و خروج از قرارگاه و حاضر شدن در میدان اطلاق می‌شود. لفظ حشر به این معنا در برخی آیات قرآن، بیان شده است؛ مانند جمع شدن لشکریان سلیمان (علیه السلام) از جن و انس و پرندگان نزد او و همچنین اجتماع مردم برای مشاهده‌ی مبارزه حضرت موسی (علیه السلام) با ساحران فرعون به کار برده شده است.^۴

^۱. دهخدا، لغت نامه، ج ۲، ص ۲۵۷۲.

^۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت: ۱۳۸۳/۸/۲۰.

^۳. نهج البلاغه، خطبه ۲۳۳، ص ۵۰۹.

^۴. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۴۸۹.

۲. ویژگی‌های دشمنان در سوره حشر

قرآن، کتاب زندگی و هدایت بشر است، که با آموزه‌های خود، انسان‌ها را راهنمایی و هشیار می‌نماید و با بیان ویژگی‌های دشمنان، راه‌های مقابله در برابر آن‌ها را به انسان می‌آموزد. در سوره حشر به ویژگی‌هایی مانند؛ پیمان شکنی، نفاق و توطئه اشاره شده است، که می‌تواند راه‌گشا برای شناخت بهتر دشمن و اهداف آن باشد و مسلمانان را برای مبارزه آماده سازد.

۲-۱. پیمان شکنی

یکی از ویژگی‌های بارز دشمن، پیمان شکنی است، که مسلمانان همیشه باید مراقب باشند و به دشمن اعتماد نکنند و به عهد و پیمان دشمن خوش‌گمان نباشند. قرآن کریم درباره پیمان‌شکنی می‌فرماید: « أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ؛ آیا آنان را که نفاق ورزیدند ندیدی که با برادرانشان همان یهود اهل کتاب که کافر شدند گویند: اگر شما از دیارتان اخراج شوید، البته ما هم به همراهی شما خارج خواهیم شد و در راه حمایت شما از احدی ابداً اطاعت نخواهیم کرد و اگر با شما جنگ کردند البته شما را مدد کنیم، و خدا گواهی می‌دهد که محققاً آن‌ها دروغ می‌گویند.»^۱

علامه طباطبائی در تفسیر این آیه چنین آورده‌اند: « این آیه به وعده‌های منافقان اشاره دارد که به مردم دادند که اگر با مسلمانان بجنگند کمکشان می‌کنند و نیز به خلف وعده شان اشاره می‌کند. استفهامی که در ابتدای آیه آمده است، استفهام تعجبی است و منظور از جمله « الَّذِينَ نَافَقُوا»، عبدالله بن ابی و یاران او است و مراد از برادران ایشان از اهل کتاب، یهودیان بنی‌نضیر است. حرف لام در « لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ»، لام قسم است و به معنی؛ ما سوگند می‌خوریم که هرگاه مسلمانان شما را از دیارتان بیرون کنند، ما نیز از دیار خود بیرون شده، همه با شما می‌آییم، نه از شما جدا می‌شویم، و نه در جدا شدن از شما سخن کسی را گوش می‌دهیم و اگر مسلمانان به جنگ شما آیند به یاریتان آییم و به صورت صریح می‌فرماید: منافقین به این وعده خود وفا نخواهند کرد.»^۲

^۱. حشر: آیه ۱۱.

^۲. طباطبائی، تفسیرالمیزان، ج ۱۹، ص ۳۶۶.

باعث پیروزی مؤمنین شد. بنابراین همه امور عالم جزء محاسبات مادی نیست، بلکه برخی مواقع خداوند با مشیت و قدرت الهی، افراد مؤمن و با تقوا را یاری می‌رساند.^۱ در نتیجه اگر روحیه مقاومت در لشکری وجود نداشته باشد، آن لشکر مغلوب می‌شود؛ خداوند با از بین بردن روحیه‌ی مقاومت در دشمنان، باعث فروپاشی و شکست سپاه دشمن می‌گردد و هیچ‌گونه سلاح و تجهیزاتی نمی‌تواند کارساز واقع شود.

۴-۴. روحیه‌ی شهادت طلبی و ایثار

« وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحْجَبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛ و برای کسانی از انصار است که پیش از مهاجران در سرای هجرت و ایمان؛ یعنی مدینه جای گرفتند، و کسانی را که به سوی آنان هجرت کرده‌اند دوست دارند، و در سینه‌های خود نیاز و چشم داشتی به آنچه به مهاجران داده شده است نمی‌یابند، و آنان را بر خود ترجیح می‌دهند، گرچه خودشان را نیاز شدیدی به مال و متاع باشد. و کسانی را که از بخل و حرصشان بازداشته‌اند، اینان همان رستگارانند.»^۲

« مقام معظم رهبری، فرهنگ شهادت را فرهنگ تلاش با سرمایه‌گذاری از خود برای اهداف بلند مدت مشترک بین همه مردم می‌داند، این فرهنگ مخالف با فرهنگ فردگرایی غربی امروز است، که همه چیز را برای خود می‌داند. فرهنگ ایثار و گذشت اگر در جامعه عمومی شود، آن جامعه هرگز متوقف نمی‌شود و در همه حال روحیه جهادی خود را حفظ خواهند کرد.»^۳

همچنین امام زین‌العابدین (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «هیچ قطره‌ای نزد خداوند متعال عزیزتر از یک قطره خون در راه خدا نیست.»^۴

این آیه در جنگ احد درباره هفت نفر نازل شده، که آنان نیمه جان و تشنه بودند، برای یکی از آن‌ها آب آوردند که بیاشامد آن مرد نیمه جان در حالی که بی‌حال بود به دیگری حواله داد و گفت: او از من تشنه‌تر است، و به همین ترتیب افراد دیگر که تشنه بودند

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۹.

۲. حشر: آیه ۹.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای ستادهای کنگره شهدای امور تربیتی، کنگره شهدای دانشجو و کنگره شهدای هنرمند: ۱۳۹۳/۱۱/۲۷.

۴. حر عاملی، وسائل‌الشیعه، ج ۱۱، ص ۸.

دیگری را بر خود مقدم کردند که در آخر آن هفت نفر آب نیاشامیدند و خداوند آن‌ها را در این آیه ستایش فرمود.^۱

دلیل دیگری برای تشویق مؤمنان به داشتن روحیه‌ی شهادت طلبی روایتی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) است که، فرمودند: «اگر بلایی بر تو عارض شد، مالت را سپر جان خویش قرار ده و در صورتی که آن بلا از مالت به طرف دین و ایمانت تجاوز کرد، مال و جانت را سپر حفظ دینت قرار ده؛ زیرا غارت شده کسی است که دینش را ربوده باشند و ویران شده کسی است که دینش ویران گشته باشد.»^۲

بنابراین با تقویت کردن روحیه شهادت طلبی و بیان اجر آن برای مجاهدان، انگیزه برای نبرد افزایش یافته و فرهنگ ایثار و از خود گذشتگی در جامعه پایه‌گذاری می‌گردد.

۴-۵. تقویت روحیه حق‌پذیری

مقابله با دشمن، از ضروری‌ترین اهداف حکومت اسلامی است. در این راه نباید با حق مخالفت کرد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرُ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید از مخالفت خدا بپرهیزید و هر کسی باید بنگرد تا برای فردایش چه چیز از پیش فرستاده، و از خدا بپرهیزد که خداوند از آنچه انجام می‌دهید آگاه است.»^۳

حضرت علی (علیه‌السلام) به امام حسن و امام حسین (علیه‌السلام)، هنگامی که ابن ملجم لعنه الله او را ضربت زد، وصیت کرد: «شما را به ترس از خدا وصیت می‌کنم و وصیت می‌کنم که در طلب دنیا نباشید، هرچه دنیا شما را طلب کند و بر هر چه دنیایی است و آن را به دست نمی‌آورید یا از دست می‌دهید اندوه مخورید، سخن حق بگویید و برای پاداش آخرت کار کنید. ظالم را دشمن و مظلوم یاور باشید. درباره جهاد به مال و جان و زبان خود در راه خدا بر شما باد پیوند با یکدیگر و بخشش به یکدیگر و زنده‌ای از پشت کردن به یکدیگر و بریدن از یکدیگر. امر به معروف و نهی از منکر را فرو مگذارید که بدترین کسانشان بر شما سروری یابند و از آن پس، هر چه دعا کنید به اجابت نرسد.»^۴

^۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۵۲۰.

^۲. ذبیح، عرفان سرخ: تأثیر فرهنگ شهادت طلبی در حفظ ارزشهای دینی، ج ۱، ص ۱۵۹.

^۳. حشر: آیه ۱۸.

^۴. نهج‌البلاغه، نامه ۴۷.

نتیجه‌گیری

در این مقاله به بررسی راه‌کارهای مبارزه قرآن با دشمنان با محوریت سوره حشر پرداخته شد. از آیات سوره حشر، این‌گونه برداشت شد که برای مبارزه با دشمن و غلبه بر آن و دستیابی به پیروزی، نیازمند تفکر و تعقل در معارف دینی و کتاب آسمانی است. در ابتدا به مفهوم شناسی مبارزه و حشر پرداخته شد، که لفظ حشر به اجتماع مردم برای مبارزه بر می‌گردد و همچنین ویژگی‌های دشمنان در سوره حشر مانند؛ پیمان شکنی، نفاق و توطئه بیان گردید، که مسلمانان با آگاهی از این اوصاف به دشمنان اعتماد نکنند و کردار و اعمال آن‌ها را زیر نظر داشته باشند. قرآن کریم، همواره مؤمنین را به ایستادگی و مقابله با دشمن و ناامید نشدن در این راه دعوت می‌نماید؛ زیرا هدف اصلی در این مقاله؛ بیان ایستادگی و مقابله با دشمن و ناامید نشدن در این راه است، که تنها با ابزار نظامی روی نمی‌دهد، بلکه با پیروی از رهبر، امدادهای غیبی خداوند همچون؛ ایجاد ترس در دل دشمنان، اخراج زیان‌کاران توسط خداوند، لشکرهای نامرئی خداوند و عبرت‌آموزی از تاریخ اسلام اتفاق می‌افتد. روش‌های روحیه دادن به مجاهدان که شامل؛ ذکر خداوند، تقوا، بصیرت، روحیه‌ی شهادت طلبی و ایثار بود بیان شد که، التزام به ذکر خداوند و تقوا موجب جلوگیری از انحرافات و پیروزی می‌شود، بصیرت‌افزایی در مجاهدان باعث هموار شدن سختی راه و هدایت آن‌ها می‌گردد و روحیه‌ی شهادت طلبی و ایثار، انگیزه بالایی در مجاهدان به وجود می‌آورد و فرهنگ ایثار و از خود گذشتگی را در جامعه پایه‌گذاری می‌کند، و روحیه‌ی حق‌پذیری را تقویت می‌نماید. مطالب فوق نتایج حاصله این پژوهش است، از این رو باید به آیات قرآن کریم بیشتر توجه کرد و از فرامین الهی اطاعت نمود، ترس و ناامیدی را کنار گذاشت و روحیه‌ی جهادی و ارزش‌ها و باورهای دینی را در انسان‌ها تقویت کرد.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱- تیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم، دارالکتاب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
- ۲- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۳.
- ۳-، بیانات در دیدار با فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش، ۱۳۹۸.
- ۴-، بیانات در اعضای ستادهای کنگره شهدای امور تربیتی، کنگره شهدای دانشجو و کنگره شهدای هنرمند، ۱۳۹۳.
- ۵-، بیانات مقام معظم رهبری در نخستین اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹.
- ۶- حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام)، چاپ چهارم، ۱۴۱۲ق.
- ۷-، اثبات الهداه، بیروت - لبنان، چاپ اول، ۱۴۲۵ق.
- ۸- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران، سازمان لغت‌نامه، ۱۳۴۰.
- ۹- ذبیح، علی‌رضا، عرفان سرخ : تأثیر فرهنگ شهادت طلبی در حفظ ارزشهای دینی، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- ۱۰- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن کریم، تهران، المکتبه المرتضویه الاحیاء التراث الجعفریه، چاپ سوم، ۱۳۸۳.
- ۱۱- صدوق، محمد بن علی، الامالی، تهران، انتشارات کتابچی، چاپ ششم، ۱۳۷۶.
- ۱۲- طباطبائی، محمدحسین، تفسیرالمیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳.
- ۱۳- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع‌البیان، دارالمعرفه، بیروت - لبنان، ۱۴۱۲ق.
- ۱۴- قرائتی، محسن، تفسیرنور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۵.
- ۱۵- کلینی، محمدبن یعقوب، کافی، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، چاپ چهارم، ۱۴۱۱ق.

- ۱۶- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ نوزدهم، ۱۳۸۰.
- ۱۷-، پیام قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶.
- ۱۸- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، قم، مؤسسه آل البت (علیهم السلام) الاحیاء التراث، چاپ دوم، ۱۳۶۸.
- ۱۹- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، سازمان چاپ و نشر دارالحديث، چاپ هفتم، ۱۳۸۶.
- ۲۰- مصباح یزدی، محمدتقی، جنگ و جهاد در قرآن، مرکز انتشارات مؤسسه آموزش و پژوهش امام خمینی (قدس سره)، چاپ دوم، ۱۳۸۳.
- ۲۱- محدثی، جواد، پیام‌های عاشورا، قم، زمزم هدایت، چاپ ششم، ۱۳۸۴.
- ۲۲- نوری، میرزاحسین، مستدرک الوسائل، بیروت، مؤسسه آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۷ ق.